

Du Marsaisův *Filozof*

Dagmar Pichová, FF MU Brno

Abstrakt: Předkládaná studie je úvodem k textu *Filozof*, jehož autorem je francouzský gramatik a filozof César Chesneau Du Marsais (1676-1756). Po stručné charakteristice autora a jeho díla jsou představeny nejvýznamnější edice textu *Filozof* v 18. století: první vydání v roce 1743, anonymní verze v *Encyklopedii* a Voltaireova edice z roku 1773.

Abstract: The paper deals with the text *Philosopher* by French grammarian and philosopher César Chesneau Du Marsais (1676-1756). After an introduction to life and work of Du Marsais, there is a presentation of the most important editions of *Philosopher* in the 18th century: first publication in 1743, an anonymous version in the *Encyclopédie* and Voltaire's edition from 1773.

Klíčová slova: Du Marsais, Voltaire, *Encyklopedie*

Keywords: Du Marsais, Voltaire, *Encyclopedia*

Text stručně nazvaný *Filozof* má pohnutou historii. Od svého vzniku v první polovině 18. století byl postupně připisován různým autorům, mezi jinými i Voltaireovi a Diderotovi. Dochované verze textu jsou často výrazně odlišné, což vede k otázkám týkajícím se identity editorů jednotlivých verzí a motivace jejich zásahů do textu. Studium vzniku díla *Filozof* a jeho publikovaných variant svědčí nejen o změnách v pojetí filozofické činnosti v průběhu druhé poloviny 18. století, ale je rovněž dokladem rozdílného filozofického směřování jednotlivých editorů. V následujícím článku stručně představím skutečného autora díla a nejznámější edice textu. Podrobný komentář *Filozofa* a jeho jednotlivých edicí pak bude součástí chystané obsáhlejší studie.

César Chesneau Du Marsais¹ (1676-1756) je znám především jako autor gramatických pojednání. Du Marsais pocházel z Marseille a po studích práv krátce působil v Paříži jako advokát. Poté se věnoval práci vychovatele, například v rodině pana Desmousses či markýze

¹ Variantou jeho jména je tvar Dumarsais.

de Bauffremont, kde seznámil s důležitými osobnostmi francouzského intelektuálního života. Jeho lingvistické spisy vycházely často ze získaných pedagogických zkušeností, zejména texty věnované výuce latinské gramatiky (*Méthode raisonné pour apprendre la langue latine*, 1722). Nejvýznamnější Du Marsaisovým spisem se stalo pojednání o tropech (*Traité des tropes, ou des différents sens dans lesquels on peut prendre un même mot dans une même langue*, 1730), které mu získalo věhlas mezi soudobými učiteli a je považováno za jeden ze zásadních francouzsky psaných jazykovědných textů 18. století. Du Marsais se stal rovněž jedním z autorů přispívajících do *Encyklopedie*. Na základě d'Alembertovy výzvy Du Marsais připravil všechny texty věnované gramatice v I. až VII. svazku *Encyklopedie*. Další významné Du Marsaisovo gramatické dílo *Logique et principe de grammaire* bylo publikováno až po jeho smrti roku 1769. Práci na gramaticky orientovaných článcích v *Encyklopedii* převzal Du Marsaisův žák a pokračovatel Nicolas Beauzée. Ke konci 18. století se Du Marsaisovu dílu dostalo zasloužené pozornosti a v roce 1797 Duchosal a Millon přichystali edici jeho souborného díla v sedmi svazcích².

Kromě lingvistických prací je Du Marsaisovi připisováno několik filozofických textů, jež patří do korpusu francouzsky psaných tajných filozofických textů 18. století.³ Tajné filozofické texty se kriticky vymezují vůči křesťanství, kanonickým textům i církevní praxi a byly publikovány většinou anonymně. Autory tajných filozofických textů jsou v některých případech velké osobnosti francouzského osvícenství (Fontenelle, Voltaire, Diderot, La Mettrie, atd.), jindy se jedná o méně známá jména (Du Marsais) či naprosto neznámé autory. Texty jsou často složeny z nedoložených citací, Anthony McKenna⁴ hovoří o metodě patchworku, kdy můžeme v jednotlivých dílech sledovat množství použitých zdrojů vhodných k rozvinutí daného tématu. Práce jsou dále často upravovány mezi různými edicemi, což způsobuje, že je někdy obtížné určit původní verzi textu.

Mezi nejvýznamnější díla tajné filozofické literatury je řazeno i Du Marsaisovo pojednání *Examen de la Religion* (1705) a zde předkládaná charakteristika filozofa (*Le Philosophe*).⁵ Mezi Du Marsaisovými gramatickými pojednáními a filozofickými texty existují jisté podobnosti. Du Marsaisův přístup k jazykovému vzdělávání zdůrazňuje formování systematického a kritického myšlení. I v gramatických pojednáních a článcích napsaných pro *Encyklopedii* se soustavně zajímá o filozofické důsledky řešených lingvistických problémů. Ve svých anonymních filozofických textech Du Marsais postupuje obdobně – systematicky kritizuje dogmata víry, zdůrazňuje úlohu racionálního postupu a

² Duchosal, M. E. G. - Millon, C. (eds) *Oeuvres de Dumarsais*. Paris: Pougin, 1797.

³ Studium tajných filozofických textů je v současnosti důležitou součástí výzkumu francouzské literatury a filozofie 18. století. Srovnej Benítez, M. *La Face cachée des Lumières. Recherches sur les manuscrits philosophiques clandestins de l'Age classique*. Oxford: The Voltaire Foundation / Paris: Universitas, 1996.

⁴ McKenna, A. Les manuscrits philosophiques clandestins de l'Age classique: bilan et perspectives des recherches. *XVIIe Siècle*, no 192, (1996), s. 523-535. Dostupné z WWW: http://www.vc.unipmn.it/~mori/e-texts/McK_bilan.htm

⁵ Podle Nidersta můžeme Du Marsaisovi připisovat i následující filozofické texty: *Analyse de la Religion chrétienne, De la Raison, Essai sur les Préjugés, Essai sur la Chronologie, Traité des Oracles, Traité des Miracles a Ame matérielle, Réflexions sur l'existence de l'âme et sur l'existence de Dieu*. Srovnej Niderst, A. Sur l'oeuvre de Dumarsais. *Anales de Literatura Española*, no 3, (1984). Dostupné z WWW: http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/anales-de-literatura-espanola--6/html/p0000013.htm#I_63_ [cit. dne 2013-02-02].

odkazuje na empirický výzkum. Podle Alaina Nidersta⁶ je možné sledovat jistý stylistický vývoj v Du Marsaisových lingvistických i filozofických spisech. Du Marsais postupně upravuje svůj didaktickou strohost raných textů určených především pro výuku a snaží ji nahradit uvolněnějším a současně propracovanějším stylem.

Dumarsaisova charakteristika filozofa vznikla pravděpodobně kolem roku 1720 a byla poprvé vydána v roce 1743 ve sborníku kratších filozofických statí *Nouvelles Libertés de penser*.⁷ Sborník neuvádí jména editora, vydavatele ani autorů textů, jako místo vydání je určen Amsterdam, což je prokazatelně mylný údaj. Kromě dvou textů připisovaných Du Marsaisovi (*Philosophe* a *Réflexions sur l'existence de l'âme et sur l'existence de Dieu*) svazek obsahuje jeden Fontenellův text (*Traité de la liberté*) a dva texty neznámých autorů (*Réflexions sur l'argument de M. Pascal et de M. Locke, concernant la possibilité d'une autre vie à venir* a *Sentiments des philosophes sur la nature de l'âme*). Obsah sborníku byl znovu publikován v roce 1745, kdy se stal druhou částí knihy *Examen de la religion*, jež byla vydána pod jménem St. Evremonda - který však nebyl skutečným autorem ani první části knihy. Podobné zastírací praktiky byly při vydávání tajných spisů velmi časté, týkaly se jak autorských údajů, tak vydavatele i místa vydání. Navzdory množství tajných filozofických textů a jejich čtenářské oblibě, byla jejich radikální kritika církve nebezpečná a všem zúčastněným osobám hrozilo stíhání.

V roce 1765 (devět let po Du Marsaisově smrti) se upravený a zkrácený text *Filozofa* objevil ve XII. svazku *Encyklopedie*⁸ jako heslo *Filozof*. Protože je heslo uvedeno bez zkratky autora, bylo některými badateli 19. století připisováno Diderotovi - vzhledem k obvyklé praxi, kdy anonymní hesla sestavoval právě Diderot⁹. V roce 1823 však upozornil Antoine-Alexandre Barbier na fakt, že heslo v *Encyklopedii* vychází z dříve publikovaného textu gramatika Du Marsaise¹⁰. O původní verzi textu a Du Marsaisově autorství v současnosti není důvod pochybovat. Stále však zůstává nevyřešena otázka, kdo je editorem hesla v *Encyklopedii*, a tedy autorem případných úprav.

Podle některých badatelů je článek v *Encyklopedii* upraven Voltairem, vzhledem k jeho dlouhodobému zájmu o Du Marsaisův text. S Du Marsaisem se Voltaire navíc osobně znal, protože se pravidelně setkávali u Du Marsaisova zaměstnavatele pana Desmaignese.¹¹ Voltaire se zmiňuje o Du Marsaisovi i ve svém *Le Siècle de Louis XIV* (1751), v katalogu spisovatelů pod heslem DUMARSAIS připomíná jeho gramatické práce a články do *Encyklopedie*. Voltaire zde oceňuje Du Marsaisovo dílo a hovoří o něm jako o filozofovi,

⁶ Niderst, A. *Sur l'oeuvre de Dumarsais*, s. 359.

⁷ *Nouvelles Libertés de penser*. Amsterdam, 1743.

⁸ Diderot, D. - d'Alembert, J. L. (eds) *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, etc.*, University of Chicago: ARTFL Encyclopédie Project (Spring 2011 Edition), Robert Morrissey (ed). Dostupné z WWW: <http://encyclopedie.uchicago.edu/> [cit. dne 2013-02-02].

⁹ H. Dieckmann připomíná, že v úvodu *Encyklopedie* je poznámka, podle níž články bez uvedené zkratky jména jsou Diderotovým dílem. Cf. H. Dieckmann, *Le Philosophe: texts and interpretation*, Saint Louis: Washington University Studies, 1948, s. 1.

¹⁰ Barbier, A.-A. *Dictionnaire des ouvrages anonymes. Tome II*. Paris: Barrois l'Ainé, 1823.

¹¹ Srovnej Tamisier, F. *Dumarsais. Sa vie et ses écrits*. Marseille: Librairie de V. Boy, 1862, s. 7.

který žije v ústraní a přistupuje racionálně ke všem otázkám. O textu *Filozof* se však v představení Du Marsaisova díla nezmiňuje.¹²

Du Marsaisovu dílu se Voltaire věnoval i jako editor. Nejdříve zařadil Du Marsaisův upravený text *Filozof* do výboru *Les Lois de Minos* z roku 1773 společně se svými vlastními texty. Voltaire zde původní text doplňuje stručným úvodem, v němž konstatuje, že autorem tohoto obecně známého a populárního textu je právě Du Marsais a určuje jeho dataci do roku 1730.¹³ Podle N. Cronka¹⁴ Voltaire zařazuje text do svého výboru nejen z intelektuálního zájmu, ale je veden i snahou o komerční úspěch. Je známo, že nádech tajného vydání a zakázaného spisu vedl často k většímu zájmu čtenářů, což Voltaire věděl a dokázal ve své publikační strategii využívat.

Ve výboru *Les Lois de Minos* Voltaire Du Marsaisův text nejenom výrazně zkracuje, ale přistupuje i k doplnění textu vlastními formulacemi, které v některých případech mění vyznění původní verze a oslabují její kritické zaměření. Je třeba dodat, že Voltairovy úpravy textu *Filozof* v *Les Lois de Minos* se výrazně liší od úprav provedených v hesle *Filozof* v *Encyklopedii*, což oslabuje hypotézu o Voltairově ediční činnosti v *Encyklopedii*.

S případným Voltairovým zásahem v *Encyklopedii* nesouhlasí ani H. Dieckmann. Ve své srovnávací studii věnované různým verzím textu *Filozof* Dieckmann uvádí, že přepracování v *Encyklopedii* nedosahuje kvalit původního textu a jeho autor nedisponoval Voltairovým citem pro stylistické úpravy („The version of the *Encyclopédie* is inferior because its author lacked Voltaire's sense of style and his skill in rearranging the text.“).¹⁵ Dieckmann konkrétního autora úprav neuvádí. Další názor na identitu autora změn v *Encyklopedii* předkládá Martine Groultová¹⁶. Podle Groultové jsou změny mezi původním textem a článkem v *Encyklopedii* možným dílem nakladatele André Le Bretona, jehož zásahy mohly být ovlivněny obtížnými podmínkami při publikování tehdy zakázané *Encyklopedie*. Groultová se domnívá, že Le Breton pracoval s textem připraveným Voltaiorem. O tom, jak je komplikované vyřešit problém edice *Filozofa*, svědčí i to, že Groultová ve své hypotéze odkazuje na Dieckmannovu studii s tím, že Dieckmann považuje za autora verze v *Encyklopedii* Voltaira („Ses recherches menèrent Dieckmann à l'affirmation de Voltaire comme auteur de l'article de l'*Encyclopédie* [...]“), což je naprosto chybné, jak ukazuje výše uvedená citace z Dieckmannovy studie. Každopádně srovnání různých verzí textu *Filozof* naznačuje výraznější a systematický zásah do textu, který částečně mění původní vyznění, a jenž může být stěžejním dílem závěrečných úprav před tiskem *Encyklopedie*. Nakladatel

¹² Voltaire. *Le Siècle de Louis XIV*. Paris: LGF, 2005, s. 1151. Heslo DUMARSAIS bylo přidáno do edice díla z roku 1756.

¹³ „Cette pièce est connue depuis longtemps, et s'est conservée dans les portefeuilles de tous les curieux; elle est de l'année 1730.“ Voltaire. *Les Lois de Minos*. Genève: Cramer, 1773, s. 265. Dostupné z WWW: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5548515z> [cit. dne 2013-02-02].

¹⁴ Cronk, N. Voltaire éditeur du Philosophe de Du Marsais. In Bloch, O. (ed.) *Voltaire et les manuscrits philosophiques clandestins*. Paris: PUF, 2008, s. 178. Dostupné z WWW: http://books.google.cz/books?id=W2tN7JiVSfQC&dq=voltaire+editeur+%2B+du+marsais&hl=cs&source=gbs_navlinks_s [cit. dne 2013-02-02].

¹⁵ Dieckmann, H. *Le Philosophe: Texts and Interpretation*, s. 66.

¹⁶ Groult, M. *Présentation du texte de Du Marsais*. Dostupné z WWW: <http://encyclopedie.uchicago.edu/node/121> [cit. dne 2013-02-02].

pravděpodobně pracoval s již upravenou verzí textu, autora této úpravy však s jistotou určit nelze.

Je zvláštní, že o skutečném autorovi textu *Filozof* neměl více informací d'Alembert, který se s Du Marsaisem stýkal častěji než Voltaire. Po Du Marsaisově smrti mu d'Alembert věnoval rozsáhlou vzpomínku v *Eloge de M. Du Marsais* (1757), která se stala součástí VII. svazku *Encyklopedie*. V oslavném textu d'Alembert ani jednou nezmiňuje Du Marsaisova *Filozofa*, i když o některých jiných jeho dílech se podrobně rozepisuje. Dieckmann rovněž upozorňuje na svědectví Jacquese-Andrého Naigeona, který připomíná svou diskuzi s d'Alembertem. Naigeon, filozof a editor z okruhu encyklopedistů, údajně sám upozornil d'Alemberta na kvality původního Du Marsaisova textu, který d'Alembert neznal. Verzi v *Encyklopedii* Naigeon kritizuje, ovšem jejího autora také neuvádí.¹⁷

Kromě původní Du Marsaisovy verze publikované roku 1743 tedy máme k dispozici dvě další edice textu s výraznými úpravami. Zatímco autorem verze z roku 1773 je prokazatelně Voltaire, jméno editora nejznámější verze publikované v *Encyklopedii* roku 1765 zůstává pro badatele hádankou. Při překladu *Filozofa* vycházím z Dieckmannova přepisu textu publikovaného v *Nouvelles Liberté de penser*, přihlížím přitom k originálu dostupnému na stránkách BNF.¹⁸ Je nutné dodat, že ve své srovnávací studii Dieckmann zahrnuje – kromě originálu *Filozofa* v *Nouvelles Liberté de penser*, verze v *Encyklopedii* a Voltairovy edice v *Les Lois de Minos* - ještě jednu edici z roku 1825,¹⁹ kdy se text objevil v souborném vydání Voltairova díla. Editoři vycházeli z rukopisu nalezeného ve Voltairově pozůstalosti a domnívali se, že se jedná o Voltairův vlastní text. Tento text, který Dieckmann ve své paralelní edici různých verzí textu *Filozof* uvádí jako čtvrtý, je nejbližší původní verzi vydané v roce 1743.

¹⁷ Dieckmann, H. *Le Philosophe: Texts and Interpretation*, s. 10-11.

¹⁸ *Nouvelles Liberté de penser*. Amsterdam, 1743. Dostupné z WWW:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k107997n.r=nouvelles+libert%C3%A9s+de+penser.langFR>

¹⁹ Voltaire. *Oeuvres complètes*. Paris: Baudouin Frères, 1825.